

BABANZÂDE
AHMED NAÎM
(AİLESİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ)

Editörler:
İbrahim Özcoşar
Ali Karakaş
Uğur Yiğiz
Mahsun Atsız

DİVAN
Kitap

Dicle Üniversitesi

Mardin Artuklu
Universitesi

Bingöl Üniversitesi

Diyarbakır Büyükşehir
Belediyesi

Kayapınar
Belediyesi

İlim Yayma Cemiyeti
Diyarbakır Şubesi

Kadim Akademi

Uluslararası
Müslüman Alimleri
Dayanışma Derneği

BABANZÂDE AHMED NAİM (AİLESİ VE İLMİ KİŞİLİĞİ)

1. Baskı, 2022

Editörler: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Uğur Yiğiz, Mahsun Atsız

Kapak ve İç Tasarım: Zafer Yılmaz

Baskı-Cilt: Deren Matbaacılık Ambalaj San. Ve Tic. Ltd. Şti.
Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. No:9/Z
Beylikdüzü / İstanbul Tel: (212) 875 48 86

DİVAN KİTAP

Tahtakale Mah. Ayçiçeği Sok. No: 8/10 D:6 Avcılar / İstanbul
Tel-Faks: (212) 803 40 42
www.divankitap.com.tr / divankitap@gmail.com

Bu kitabın tüm hakları "Editörler Kurulu"na aittir. İzinsiz kopyalanması yasaktır, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Kitapta yer alan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

DİVAN KİTAP Matbaacılık Basın Yayın Dağıtım ve
Ajans Hizmetleri Ltd. Şti. yayın markasıdır.

BABANZÂDE AİLESİNDEN BAĞDATLI İSMAİL PAŞA (1839-1920) ve İLMÎ ŞAHSİYETİ

Ömer Faruk TEBER
Akdeniz Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Bağdatlı İsmail Paşa olarak askeri ve ilmî sahalarda adını çokça duyurmuş olan İsmail b. Mehmet Emin b. Selîm, İslâm dünyasının tarihi, ilmî ve kültürel bakımdan önde gelen merkezlerinden birisi olan Bağdat'ta 1839 yılında dünyaya gelmiştir. Irak'ın Süleymaniye şehri ileri gelenlerinden Baban ailesine mensup olduğu için Babanî veya Babanzâde lakabı ile de anılmaktadır¹. Bu yönüyle de İstanbul Dârülfünûn Edebiyat Fakültesinde felsefe, mantık, ruhiyat ve ahlâk dersleri veren Babanzâde Ahmet Naim ile de sıhriyet ilişkisi olan Osmanlı aile yapısına mensup müderris, mütefekkir ve mütercim bir şahsiyet olduğu ilimlerin tasnifi ve eserlerin tespiti konusunda yazdığı eserlerden anlaşılmaktadır².

Bâbânzâde ailesinin ileri gelenlerinden Mustafa Zihni Paşa da Bağdatlı İsmail Pâşâ ile aynı aileye mensup ve Bâbânzâde Ahmet Naim'in babasıdır. Ayrıca Osmanlı Meclis-i Mebûsân'ında Bağdat mebusluğu yapmış olan Bâbânzâde İbrahim Hakkı da aynı ailenin siyasî temsilcilerinden birisidir. 1929'da İstanbul'da vefat eden ve "İlim ve İslâm", "Mikyâsu'l-Ahlâk, "Kuvay-ı Maneviyye", "İslâm'da Hilafet" isimli eserleri olan Zihni Paşa, Osmanlıda geleneksel ilim ve medrese tahsilini tamamlamış bir düşünce adamıdır.

¹ Hüseyin Hansu, *Secdede biten bir ömür : Babanzade Ahmed Naim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul 2018, 248.

² Ebubekir Ceylan, *Ottoman Centralization and Modernization in The Province of Baghdad, 1831-1872*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, 63, 80; İsmail Lütü Çakan, "Babanzâde Ahmed Naim", *DİA.*, C.4, İstanbul 1994, 375; Dönemin zihniyet çözümlemesi için bk. Bahset Karşlı, "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", *Turkish Studies*, 9/5, 2014.

Tarihsel Şahsiyeti

Bâbânzâde İsmail Pâşâ da ailesinden tevarüs etmiş olduğu Doğu kültürünün ayrılmaz parçaları sayılan Arapça, Farsça'ya son derece vakıf olmakla beraber Batı dillerine de aşına bir şahsiyettir. O, Doğu ve Batı kültürünü tam mânâsıyla hazmetmiş olan Babanzâde neslinden gelen 19. ve 20. Asrın siyasal çalkantılarını tecrübe etmiş; bir Osmanlı devri âlimi, siyaset adamı ve aynı zamanda bir müverrihtir.

İsmail Paşanın tarihsel hayatına dair elimizdeki veriler ne yazık ki çok sınırlı ve ansiklopedik bilgilere dayanmaktadır. Hayatına etki eden tarihi ve siyasi şahsiyetler, almış olduğu eğitimin ince detayları hakkında yeterli malumata sahip değiliz. Hakkındaki bilgilere çıkarımlarda bulunabildiğimiz mensup olduğu Bâbân ailesinin klasik özellikleri ve yaşamış olduğu çevrinin etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Babanzâde İsmail Paşa'nın babası Mehmed Emin, dedesi de Selim'dir. XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı merkez sancak ve şehirlerinde halkı askerliğe teşvik maksadıyla açılan Zâbit Mekteplerinden Irak'ta yer alan okulda okuyarak Osmanlı subayı olarak mezun olmuştur. Hakkında kendi verdiği bilgiler ışığında 1875'e kadar Anadolu'nun ve bugünkü Irak sınırları içerisinde bulunan şehirlerde ve askeri rütbeler ile Osmanlı devleti sınırları içerisinde çeşitli merkezlerde çalıştıktan sonra İstanbul'a gitmiş ve 1878'de hayatının bundan sonrasını geçireceği Bakırköy'e yerleşmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra mirlivâ rütbesiyle Jandarma Dairesi ikinci şube müdürü olan İsmail Paşa, 1920'de bu görevden emekli olduktan üç ay sonra vefat etmiştir. Kabri İstanbul'da Bakırköy Mezarlığı'ndadır³.

Babânzâde, İsmail Paşa dönemin önde gelen biyografi yazarı ve bibliyografıdır. Emekliliğinden sonra daha pek çok ilmi çalışma yapmayı ümit etmişti ancak buna ömrü vefa etmeyerek emekliliğinin üçüncü yılında vefat etmiştir⁴.

Osmanlı Müellifleri sahibi Bursalı Mehmet Tahir (ö.1344/1925), Bağdatlı İsmail Paşa'yı eserinde şöyle tavsif etmiştir. "*Kitâbiyyât ve terâcim-i ahvâl mütehasıslarından ilim mücâhidi, fudalâ-yı ümmetten halûk (çok düzgün karakterli) bir zât olup Süleymâniye'lidir.*

Jandarma dairesi ikinci şû'besi müdiriyetinden mütekâiden (1339) tarihinde Mâkuri köyündeki⁵ ikametgâhında irtihâl ederek, köy mezaristanına defn edildi. İstanbulca (Bağdâdî İsmail Pâşâ) vasfıyla mevsuf idi. Hemen otuzbeş sene imtidâd eden tettebbuâtî semerâtî olmak üzere meydana getirdiği eseri (Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn) ile ((İzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn (ismindeki Keşfu'z-Zunûn zeylinden ibarettir".⁶

Bağdatlı İsmâil Pâşâ'nın bilim dünyasının kökleri İslam medeniyeti ve kültürünün beşiği Irak coğrafyasındaki ve ailesinden gelen entelektüel birikim oluş-

³ Hulusi Kılıç, "Bağdatlı İsmail Paşa", *DİA.*, C.4., İstanbul 1991, 447.

⁴ A. Yücel, "Babanzâde İsmail Paşa", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.2, Ankara 2013, 121.

⁵ Tarihi süreç içerisinde özellikle de Roma döneminden kalma bugünün Bakırköy'ü kimi kaynaklara göre "Makro Hori" (Uzun Köy), kimi kaynaklara göre "Makri Köy" (Uzak Köy) adıyla anılıyordu. Bu isim Cumhuriyet'ten sonra 1925'te Bakırköy'e çevrilmiştir.

⁶ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, C.1, 29.

turmuştur. O dönemin iyi bir eğitim kurumu sayılan ve kabiliyetli öğrencileri olarak Jandarma subayları yetiştirilmek üzere eğitim öğretim faaliyetleri icra eden zâbitân mektebinden mezun olmuştur. Bu mektepler ilk önce İstanbul'da açılmış ve görülen faydaları üzerine Şam, Trablusgarp ve Süleymaniye'de de 1877-1887 yılları arasında açılmış ve iyi sonuçlar elde edilmiştir⁷. Aldığı eğitim sayesinde askerî disiplin ve çalışma azmini kazandığını düşündüğümüz İsmail Paşa, aynı zamanda pozitif bilimlere olan ilgisi ile elde ettiği geniş perspektif ve metodik yaklaşımı da eserlerine yansıtmıştır.

İlmi Şahsiyeti

Osmanlı eğitim politikasının şekillenmesinde en etkili faktör, şüphesiz Anadolu Selçuklu Devleti'nin eğitim kurumları ve bu kurumların geliştirdikleri kültürdür⁸. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde sürdürüle gelen medrese geleneği de bu kültürün en önemli unsurudur⁹. Sosyal ve siyasi hayatta nesiller boyu adından söz ettiren Bâbânzâde ailesinin dinî ve kültürel yapısını inşa etmekte bir kilometre taşı sayılan bu sistem, Bağdatlı İsmail Pâşâ'nın da eğitim anlayışını derinden etkilemiştir¹⁰. O, yaşadığı dönemde geleneksel ilmî birikimle yetinmeyecek Batı'daki bilimsel gelişmelerinden sürekli istifade etme taraftarı bir şahsiyet profili çizmiştir. Yöntem ve uygulamalarıyla bilimsel düzeyde de topluma yön vermek ihtiyacı kendisini sürekli motive etmiş; İslâm bilim ve düşünce mirasını tanıtmaya gayretine sokmuştur¹¹.

Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn

Babanzâde İsmail Paşa'nın kaynaklarımızda iki önemli eseri bulunmaktadır. Bunlardan bibliyografya türünde Kâtip Çelebi tarafından, sadece XVII asrın değil, Osmanlı tarihinin, hatta İslâm tarihinin en büyük eseri sayılabilecek Keşfü'z-zunûn adlı eserine yazdığı zeyli, geleneksel bibliyografya tarzının son örneğidir¹². *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Keşfü'z-zunûn adlı bu eser, bibliyografya türünde Arabacılar Şeyhi İbrahim ve Hanıfzâde Tahir'in Keşfü'z-zunûn'a yazmış oldukları zeyillere göre Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zunûn'da takip etmiş olduğu bilimsel metodolojiyi en iyi şekilde yansıtan bir çalışma olmuştur¹³.

⁷ Nursel Gülcü, "19. Yüzyılda Askeri Okullar ve Askeri Eğitim Sistemi", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 109.

⁸ Zişan Türkan, "Osmanlı Dönemi Hadis Şerh Literatürü İçindeki Yeri" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2013, C. XI, S. 21, 150.

⁹ Nihat Büyükbâş, "Osmanlı İnsan Yetiştirme Düzeni ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, C.29, Sayı 87, 206.

¹⁰ Osmanlı'da siyasi süreçle ilgili bk. Bahset Karşlı, "Şehzade Korkud Örneğinde Güç Paylaşma ve Devretme Pratiğinin Sosyolojik Analizi", *Şehzade Korkut Kitabı*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2020, 361-370.

¹¹ Kilisli Rıfat Bilge, "Önsöz", *Îzâhu'l-Meknûn*, C.1, İstanbul 1945, 13.

¹² Abdulkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Toplu Bir Bakış", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, 2013 Bahar, 286.

¹³ Bilal Yurtoğlu, *Keşfü'z-Zunûn ve Kâtip Çelebi'nin Bilim Anlayışı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, 407.

İsmail Paşa, *Keşfü'z-zunûn*'a zeyil olarak Arapça kaleme aldığı bu eserinde Kâtip Çelebi'nin göremediği yahut bahsetmediği veya ondan sonra yazılan çeşitli ilim dallarından dört bin kadar Arapça, Farsça ve Türkçe kitap hakkında kısa bibliyografik bilgiler vermektedir¹⁴. *Keşfü'z-zunûn* için meydana getirilmiş zeyiller içinde en geniş İsmâil Paşa'nın bu eseridir. Eser tamamlanmasını takip eden uzun bir bekleyişten sonra müellif nüshası esas alınarak Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge tarafından iki cilt halinde yayıma hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığı'nca İstanbul'da basılmıştır (I-II, 1945-1947)¹⁵. Duyulan ihtiyaç üzerine eserin 1972'de tıpkıbasımı yapılmıştır. Ayrıca Tahran'da yapılmış birçok ofset baskısı da vardır. *Îzâhu'l-meknûn*'un müellif hattı eksik bir müsvedde nüshası Yapı Kredi Bankası Genel Müdürlüğü Kütüphanesi'nde (İstanbul) bulunmaktadır¹⁶. Mısır'da Dâru'l-Fikir baskısı ise üç cilt şeklinde yapılmıştır.

Kâtip Çelebi'nin orijinal eseri *Keşfu'z-Zunûn* üzerine yapılmış bir zeyl olduğu için ana metin gibi bu eser de Arapça yazılmış kapsamlı bir bibliyografya ve ilimler ansiklopedisi mahiyetindedir. Eserde yer alan eser adları genellikle Arapça literatürle ilgili olmakla beraber Farsça ve Türkçe çalışmalar ve orijinal eserler üzerine çeşitli müelliflerce yazılmış şerh, hâşiye ve dibâceler ve şarihleri de verilerek kaydedilmiştir. İzahu'l-Meknûn aynı zamanda Keşfu'z-Zunûn gibi kendi devrine ulaşan mahtutatın başı ve yer yer de hatimesini de kaydetmiştir. Böylece İslam dini ve kültürü içerisinde mütalaa edilen pek çok eserin müellif nispetleri ve künyesi de büyük bir titizlikle kaydedilmiştir. Eser, aynı zamanda kapsamlı bir ilimler tarihi olma özelliği, Keşfu'z-Zunûn'un yazılış amacı gibi erken dönemden Bağdatlı İsmail Paşa'nın dönemine kadar geçen sürede tahrir edilen Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalar literatürünün bir dökümünü verme çabasını ortaya koymuştur. Uzun bir çalışmanın ürünü olan bu eserde Kâtip Çelebi'nin kaydettiği yazmalara birçok ilâve yapıldığı gibi o güne kadar tanınmadan kalmış ya da müellifi belirlenememiş şerh, haşiye ve dibaceler gibi çeşitli eserler de kayda girmiş ilim aleminin kullanımına sunulmuştur.

Îzâhu'l-Meknûn'da yer alan bilgilere göre de eserden yararlanılması son derece kolay olduğu gibi Arapça bilen bir araştırmacının bu kaynaktan rahatlıkla istifade edeceği ve aradığı kitabın ve yazarının künyesine ulaşabileceği ifade edilmektedir. Yazma eserler alanında araştırma yapan bilim adamlarının önemli bir başvuru kaynağı olan bu eser, Kâtip Çelebi'nin görmediği ve Kâtip Çelebi'den sonra kaleme alınan 4000 civarında yazma kitap ve risalenin bibliyografik tanıtımını yapmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir yayını olan ve 1945 yılında İstanbul'da yayımlanan bu eserin birinci cildi, başında bir tanıtım olmak üzere 622 sayfadan oluşmuştur. II. Cilt, yine MEB. Yayını olarak 1947 yılında İstanbul'da basılmış; 732 sayfadan oluşmuştur. Eser Kâtip Çelebi'nin eserini yazarken kullandığı üslup üzere Arapça alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Kaynakta alfabetik sırayla

¹⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn fî Zeyli Keşfu'zunûn*, Dâuru'l-Fikir, C.3, 1402/1982.

¹⁵ Serdar Bulut, "Kilisli Muallim Rif'at Bilge'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Dili'ne Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Eğitimi Dergisi*, Sayı 1, 2017, 5; Ayr. Bkz. Hasan Fevzi Bilgiç, *Kilisli Rifat Bilge'nin Hayatı ve Eserleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, FSM Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2020.

¹⁶ Hulusi Kılıç, "Bağdatlı İsmail Paşa", *DİA*, C.4., İstanbul 1991, 447.

eser adları verilmiştir. Kayda geçen eser adı yazıldıktan sonra o eserin kaç baptan müteşekkil olduğu; konusu, telif edildiği tarih; başlangıç cümlesi, yazarı ve yazarın ölüm tarihi kaydedilmiştir. Aynı zamanda *Keşfu'z-Zunûn*'da olduğu gibi verilen kaydın üzerine yapılan şerh ve haşiyeler de zikredilmiştir. Bu *Zeyl*'de Türkçe ve Farsça yazılan eserler de yine alfabetik sıraya göre tasnif edilerek tanıtılmıştır.

Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn*'u ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın bu esere *Zeyl*'i, İslam dünyasındaki öncü eserler olmasına karşılık Alman şarkiyatçısı Carl Brockelmann'ın (ö. 1956) da Arapça yazma eserler literatürüne dair kitabı *Geschichte der arabischen Litteratur* (GAL), iki cilt üzerine yaklaşık kırk yılda yaptığı ilâve ve düzeltmeleri de iki ek ciltte (*Supplementband*) toplayarak 1937-1938 Leiden'de yayınlamıştır. Keşf ve İzah eserlerinin Gal olarak bilinen bu bibliyografik eserin kaynakları arasında yer aldığı bilinmektedir¹⁷.

Çağdaş araştırmacıların yazma eser koleksiyonlarında yer alan ve tasnifi yapılmamış eserlerin¹⁸ musanniflerinin başucu kaynağı durumundaki *İzâhu'l-Meknûn*, kendisinden sonra proje yürütücüsü Fuat Sezgin tarafından yazılmış ve İslâm medeniyeti tarihinin başlangıcından itibaren gelişmiş nakli ve aklı ilimlere ait literatürünü konu edinen *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS)'a da kaynaklık ettiğine kuşku yoktur¹⁹.

Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âsârü'l-Muşannifîn

Babânzâde İsmail Paşa'nın diğer eseri de büyük hacimli bir biyografi ve bibliyografya ansiklopedisi hüviyetinde olan *Hediyyetü'l-Ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âs-ârü'l-muşannifîn*'dir. İki cilt halinde yazılmış ve daha sonra çeşitli şekillerde tab' edilmiş ansiklopedik çalışmasıdır. Eserin I. Cildinde 5400 ve II. Cildinde de 4000'e yakın toplum 9000 isim olmak üzere İslâm âleminde yetişmiş müellifin hal tercümeleri ve bunların çeşitli ilim dallarına ait 50.000 civarında eserleri alfabetik sıraya göre yazılmıştır. Müellif isimleri nispetlerine göre alfabetik sıraya göre Arapça olarak tasnif edilmiş; bir kısım müellifler hakkında çok kısa bilgi ile yetinilirken bazılarının hayatları ve eserleri hakkında ise oldukça geniş bilgi verilmiştir. Bibliyografik şahıs isimlerini ve eserlerini ele alan bu çalışma Bağdatlı İsmail Paşa'nın ilmi etütlerinin son derece mufassal bir ürünü olarak ortaya çıkmış; eser içerisinde Türk müellifler dışındakilere bir işaret konulmamış olduğu; buna karşılık Türk müelliflerin isimlerinin yanına yıldız işareti konularak ayrıca belirtilmiştir.

Asker ve bilim adamı Bağdatlı İsmail Paşa tarafından telif edilen *Hediyyetü'l-Ârifîn* (Âriflerin Armağanı, Müelliflerin Adları ve Musanniflerin Eserleri) muhtevası ve yazılış tarzı/yöntemi olarak da özgün bir kaynaktır. İsmail Paşa'nın biyografik ve bibliyografik bu eseri, İslam beldelerinde yetişen ve Arapça kitap, risâle ve çeşitli muktetâfât eserleri telif eden yazarlar ile bu yazarların hazırladığı eserleri tanıtmaktadır. Müellif nüshası esas alınarak Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç tarafından iki cilt halinde yayıma hazırlanıp Millî Eğitim Bakanlığı'nca I. cildi 1951'de, II. cildi de 1955'te İstanbul'da basıl-

¹⁷ Mehmet Kanar, "Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)", *DİA.*, C.14, İstanbul 1996, 35-37.

¹⁸ Mehmet Şahin, TBMM Kütüphanesinde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler, Toplum Bilimleri, Cilt 9, Sayı 18, 201-226.

¹⁹ İsmail Balic, "Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)", *DİA.*, C.14, 37-38.

miştir. Bu eserin de *Îzâhu'l-meknûn* gibi Tahran'da yapılmış birçok ofset baskısı vardır. Ayrıca Nail Bayraktar'ın eserde adı geçen müelliflerin şöhret buldukları künye, nisbe, mahlas ve lakapları esas alarak hazırladığı yeni bir indeks Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Eserin geniş bir indeksi Nail Bayraktar tarafından hazırlanmıştır²⁰.

İsmail Paşa'nın yalnızca Doğu'da yetişen müellifler ve onların eserleri hakkında yer yer muhtasar ama çoğunlukla iktifa edici bilgilerin bulunduğu *Esmâü'l-Müellifîn* diye bilinen eseri bibliyografa çalışmalarının vazgeçilmez bir başyapıtı olarak günümüz araştırmacılarının başucu kaynağıdır.

Yusuf Ziya Yörükân, Şehristani üzerine yazdığı meşhur makalesinde teracim-i ahval müelliflerin ilmi seviyelerini tespitte önemli bir unsur olduğunu söylerken Bağdatlı İsmail Pâşâ'nın bu konudaki eserine de aynı tenkitlerin yapılabileceğine işaret etmiş gibidir.

Yörükân, terâcim-i ahvâl, yani bibliyografya eserleri için titiz bir tetkikattan sonra şu tespitleri yapmıştır.

*"Bizde terâcim-i ahvâlê dair yazılan eserlerin kısm-ı a'zamında, maksada hizmet nokta-i nazarından hâiz-i kıymet olan cihetler ihmâl edilmiştir. Bu eserlerde meşhur adamlara ait hâdisâtın yalnız mühimleri ve en umûmî surette yazılmış ve hayât-ı hususiye kâmilan ihmâl edilmiştir. Halbuki ehemmiyetsiz görünen pek çok şeyler vardır ki onlardan mühim neticeler çıkabilirdi. Ruhun muğlak esrârını yalnız, hayatın ahvâl-i husûsiyesi ifşâ eder. Büyük vakalara tasannu' karışabilir ve bunlar insanın ne olduğunu değil ne olmak istediğini gösterir. Ancak ehemmiyetsiz görünen vakalardır ki, hakikat ifade ederler. Bir şahsı tanımak onun siyer-i hayatını bütün ânâtıyla takip etmek ile mümkün olur. Bu nokta-i nazardan eslâfın terceme-i hâl kitapları bizi işbâ' etmiyor."*²¹

SONUÇ

Bâbânzâde Bağdatlı İsmail Pâşâ (1839-1920)'nın tarihi şahsiyeti için elimizde mevcut kaynaklar didaktik tarzda yazılmış; onun hayatına yön veren tarihsel sürece değinmemişlerdir. Bu tebliğde onun ilmi şahsiyeti hakkında da çok uzun yıllar emek vererek telif ettiği *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn* ve *Hedyyetü'l-Ârifîn*, *Esmâü'l-Müellifîn* ve *Âsârü'l-Musannifîn* adlı eserleri üzerinden ulaştığımız değerlendirmeleri sunmaya çalıştık. Bâbânzâde ailesine mensup İsmail Pâşâ, Osmanlı askeri sınıfında uzun bir dönem hizmet etmiş, aynı zamanda da ilim ile meşgul olmuş ilmiye sınıfından önemli bir kişiliktir. Kendisinin tercem-i hâli ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgilenmeye çalıştığımız telifatı, yalnızca kendi dönemine ilişkin bir araştırma mahsulü değil aynı zamanda günümüz araştırmacıları için de vazgeçilmez birer kaynak eser hüviyetindedir. Onun eserlerinde ilimlerin tasnif meselesine dair metodolojisi, eserlerinde geçen müellif ve telifatlarının kayıtlarının tespit ve tahlili, şerh ve hâşiyelerin verilmesinde takip ettiği usuller kendi çağını aşmış bir bibliyografya uzmanı olduğunu açıkça

²⁰ *Hedyyetü'l-Ârifîn*, *Esmâü'l-Müellifîn* ve *Âsârü'l-Musannifîn Şöhretler İndeksi*, Hazırlayan Nail Bayraktar, İstanbul 1990.

²¹ Yusuf Ziya Yörükân, "Şehristani Devrinde Vaziyet ve Muhit İlmi", *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* [DİFM], C. I, Sayı 3, Dârülfünun İlahiyat Fakültesi İstanbul, Ağustos 1926, 267.

ortaya koymaktadır. İsmail Pâşâ'nın askerî, siyasi, ilmî şahsiyeti ve tarihçiliği hakkındaki çalışmalar bundan sonraki akademik etüdlere de ışık tutacaktır.

KAYNAKLAR

- Bâbânzâde Bağdatlı İsmail Pâşâ, (ö.1338/1920), *İzahü'l-Meknûn fî Zeyl-i ala Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, tsh. Kilisli Rifat Bilge, C. I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1945-1947.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fî Zeyli Keşfu'zunûn*, Dâuru'l-Fikir, C.3, 1402/1982.
- Balic, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS), *DİA*, C.14, 37-38.
- Hasan Fevzi Bilgiç, *Kilisli Rifat Bilge'nin Hayatı ve Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, FSM Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2020.
- Bulut, Serdar, "Kilisli Muallim Rif'at Bilge'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Dili'ne Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Eğitimi Dergisi*, Sayı 1, 2017, 1-8.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- Büyükbâş, Nihat, "Osmanlı İnsan Yetiştirme Düzeni ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, C.29, Sayı 87, 199-228.
- Ebubekir Ceylan, *Ottoman Centralization and Modernization in The Province of Baghdad, 1831-1872*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Çakan, İsmail Lütfi, "Babanzâde Ahmed Naim", *DİA*, C.4, İstanbul 1994. 375-376.
- Gülcü, Nursel, "19. Yüzyılda Askeri Okullar ve Askeri Eğitim Sistemi", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 104-114.
- Hüseyin Hansu, *Secdede biten bir ömür : Babanzâde Ahmed Naim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., İstanbul 2018.
- Hediyetü'l-Ârifîn, *Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn Şöhretler İndeksi*, Hazırlayan Nail Bayraktar, İstanbul 1990.
- Kanar, Mehmet, "Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)", *DİA*, C.14, İstanbul 1996, 35-37.
- Karşlı, Bahset. "Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği", *Turkish Studies*, 9/5, 2014.
- Karşlı, Bahset., "Şehzade Korkud Örneğinde Güç Paylaşma ve Devretme Pratiğinin Sosyolojik Analizi", Şehzade Korkut Kitabı, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2020.
- Kılıç, Hulusi, "Bağdatlı İsmail Paşa", *DİA*, C.4., İstanbul, 1991, 447-49.
- Kilisli Rifat Bilge, "Önsöz", *İzâhu'l-Meknûn*, C.1, İstanbul 1945, 13.
- Kutluer İlhan, "Keşfu'z-Zunûn", *DİA*, C.25, Ankara 2002, 321-322.
- Özcan, Abdulkadir, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Toplu Bir Bakış", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, 2013 Bahar, 271-293.
- Şahin, Mehmet, "TBMM Kütüphanesinde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler", *Toplum Bilimleri*, Cilt 9, Sayı 18, 201-226.
- Türçan, Zişan, "Osmanlı Dönemi Hadis Şerh Literatürü İçindeki Yerik" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2013, C. 11, S. 21, 150.
- Yörükân, Yusuf Ziya, "Şehristani Devrinde Vaziyet ve Muhit İlmi", *Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası [DİFM]*, C. I, Sayı 3, Dârülfünun İlahiyat Fakültesi İstanbul, Ağustos 1926, 263-314.
- Yurtoğlu, Bilal, *Keşfu'z-Zunûn ve Kâtip Çelebi'nin Bilim Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Yücel, A., "Babanzâde İsmail Paşa", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.2, Ankara 2013, 121.

